

РЕЦЕНЗИЯ
от проф. д-н Вася Николова Велинова,
Център за славяно-византийски проучвания «Иван Дуйчев» към
СУ «Св. Климент Охридски», направление 2.1. Филология
върху научните трудове за участие в конкурс за заемане на академичната
длъжност «професор» по професионално направление 2.1. Филология,
обявен от Института за български език при БАН в ДВ бр. 93 от 22.XI.2022 г. с
кандидат доц. д-р Явор Милтенов

Кандидатът в настоящия конкурс за заемане на академичната длъжност «професор» Явор Милтенов е утвърден филолог-медиевист в областта на историята на българския език, историческата лексикология и лексикография. Научните му интереси засягат и отделни аспекти на историята на българската средновековна литература и култура, палеография и археография. Неговите проучвания се фокусират предимно върху старобългарската епоха (IX–X в.). Съвсем логично, проследявайки историческия развой на отделни явления, авторът се насочва с някои свои публикации и към по-късната книжовна традиция. Кандидатът е завършил НГДЕК (1996), магистър е по българска филология (2001), получава образователната и научна степен «доктор» през 2006 и се хабилитира като доцент в ИБЕ към БАН през 2014 г. Има две специализации в България и в чужбина. Научната му биография е свидетелство за непрекъснато самоусъвършенстване и разширяване на полето на научните изследвания.

От приложените конкурсни документи се вижда, че е стартирана процедура, която съответства на изискванията в ЗРАСРБ и Правилника за неговото прилагане. Единствен кандидат в нея, доц. Явор Милтенов, е приложил всички необходими документи и отговаря на изискванията за участие в конкурса. Кандидатът участва в конкурса с монографията «Слова от колекцията Златоструй с неизвестен гръцки източник», София, 2021, изд. „Авалон, 248 с. и двадесет статии. Пет от тях са реферирани в Scopus (Web of science), останалите са предимно в рецензирани сборници, отрадяващи участието на кандидата в престижни научни форуми (национални и международни).

Монографията „Слова от колекцията Златоструй с неизвестен гръцки източник“, с която доц. Явор Милтенов участва в конкурса е продължение на публикувана през 2013 г. монография, посветена на сборника Златоструй, негови състав и редакции. В новото си проучване ученият „довършва“ някои набелязани в предишния труд теми и се насочва към определени слова от Златоструя, за които липсват гръцки съответствия. Така още със заглавието на своята студия той се фокусира върху специфичен за литературната медиевистика проблем – атрибуцията на анонимни творби.

Той винаги е привличал както с възможностите да се въведе в научно обращение непознат/неатрибуиран текст и да се обогати книжовния профил на конкретен автор, така и с предизвикателствата, които поставя пред изследователя, защото това е изпитание за неговата методологическа, фактологическа и филологическа ерудиция.

Явор Милтенов разглежда десет анонимни текста, включени в пълната колекция *Златоструй*, съдържаща 138 слова и позната в 25 руски преписа, най-ранните от които датират от XV в. Монографията съдържа кратко „Въведение“ (с.5-11), допълнено със сведения „За историята на тази книга“ (с. 13-14), което макар и лаконично дава ясна представа за обекта на изследване, за целите и задачите на автора и за избраната от него методология и едичионни принципи. Още в уводната част на книгата е направена една важна уговорка, която според мен очертава параметрите на комплексен изследователски подход, какъвто задължително е необходим при подобен тип опити за атрибуиране на анонимни слова: *„Златоустовият хомилетичен свод е работел като матрица за създаване на антологии с различно предназначение. Не би било пресилено да се предполага, че това е било част от първоначалния замисъл на неговите съставители и на неговия поръчител: да се създаде не една отделна книга с преводи, а текстова база, от която по-сетнешните книжовници да могат да извличат поучения за своите нужди.“* (с. 4). Представен така, сборникът *Златоструй* по-нататък се интерпретира като отворена структура. Заемки от нея са идентифицирани в различни по тип сборници (на ниво групи от слова), но и в различни по своя характер произведения – на ниво интертекстуални взаимодействия. А подобен факт само по себе си е остър подводен камък при всеки опит за категорична атрибуция. Авторът определено си дава сметка за подобни трудности и за условността на понятието „авторство“ в Средновековието, особено що се отнася до проповедническата литература, към която принадлежат анализиранияте творби. Затова той е избрал адекватен подход – да представи всяко слово поотделно, като го съпроводи от научен апарат, систематизиращ следните проблемни полета: предходни проучвания; ръкописна традиция; текстологическа история; езикови наблюдения и наблюдения над лексиката. В края на всяка кратка студия са формулирани основни изводи, засягащи предимно хипотезите за атрибуция. Следва издание на текста с разночетения. Това придава прегледност на цялата монография и позволява на читателя бързо да се ориентира във връзките между отделните текстове.

В първата рубрика се дава сбита реферативна информация за изследвания и публикации на всяко отделно слово, хипотези за авторството му (ако такива съществуват) както и корекции на някои приети вече в науката становища. Втората

рубрика е посветена на преписите. Тя включва както археографска справка, така и коментар на предишни издания на текстовете, анализ на връзките между отделните преписи, коментари по въпроса за редакциите (когато такива са налични) и в общи линии дава достатъчно точна информация за достоинства, респ. пропуските при изданията на проучваната творба. В тази част се мотивира и изборът на препис, по който е осъществено изданието, а също така и необходимостта понякога текстът да се издаде по два преписа, представящи различни редакции (вж. напр. слова № № 1, 2, 4 и 5). Третата рубрика е посветена на текстологията, като в различните случаи тя варира като пълнота (в зависимост от броя на преписите, от тяхната филиация и пр.) и за различните слова носи различно заглавие. Тя има несъмнено важно значение както за избора на препис за изданието, така и за представянето на разночетенията, а и за следващите езикови и лексикални бележки. В частта, посветена на езиковите наблюдения, отново има диференциран подход, някъде те са заменени от по-подробни анализи на връзките между преписите или са свързани с анализ на изворите на съответния текст, включващ паралели с други старобългарски или гръцки творби. В редица случаи става дума и за наблюдения над лексиката на отделните слова, която има пряко отношение към предложените от автора атрибуции. В края се резюмират основните изводи от текстологическите, лексикалните и археографски анализи и се формулира заключение относно възможността за атрибуция на конкретното слово. Изданията на текста са съобразени със съвременните едичионни принципи и дават възможност на читателя да провери изказаните в съпровождащия научен апарат хипотези.

Представените в монографията слова са подредени съобразно степента на сигурност на вече съществуващи и предложени от автора атрибуции. Този имплицитен критерий (Милтенов никъде не извежда принципи, на които се основава поредността на словата) се налага от само себе си, при внимателен прочит на отделните аналитични части. Първо е анализирано *Слово за Св. Троица и за творението, и за съда*, творба с единодушно прието авторство на св. Климент, още повече, че в един от преписите името му фигурира като авторско. В този случай изследователската задача е по-скоро да се очертаят промените в творбата в процеса на нейното битуване, да се предложат актуални текстологични наблюдения, да се задълбочи анализът на взаимоотношенията между преписите в пълния и съкращения *Златоструй* и други сборници, за да мотивира авторът своите изводи относно етапите на разпространение на творбата, а също така и да предложи своята версия за наличието на „преславски лексикални маркери“. Те според Милтенов са резултат на лексикална обработка на архетипа от преславските книжовници

(с.28) За изследвателя това е „тема с продължение“. Въпросът с т.нар. „преславизми“ е важен за лингво-текстологичните проучвания на старобългарските литературни паметници и е все още дискуссионен, както показват и напоследък публикуваните студии на наши колеги. В монографията си кандидатът идентифицира „преславската лексика“ като белег за редакторската работа на съставителите на сборника *Златоструй*. Но след това при атрибуциите използва, според мен съвсем основателно, или примери за архаизми, за редки словоупотреби, или за специфични думи (и словосъчетания), характеризиращи творчеството на даден автор, на базата на сигурните като авторство текстове. Отделен въпрос е дали само лексикалният критерий е достатъчен за надеждна атрибуция.

При второто представено слово, *Слово за спасението на душата*, също е налице препис с указано авторство, това на Черноризец Петър. Но творбата поставя по-широк кръг въпроси, свързани с използването на гръцки образци, идентифицирани в монографията на Милтенов и придаващи на анализирания текст характера на компилация. Може би това е причината изследователят да направи изрично уговорката, че няма да разглежда въпроса за авторството, доколкото смята за по-съществен въпроса за историята на текста (с. 57, бел. 5). Това се налага от обстоятелството, че идентифицираната в състава на *Златоструя* версия на словото се отличава по редица свои белези от двата основни преписа.

Първите две слова са относително обособени като „авторски“, тъй като и самият Милтенов приема атрибуцията на първото като Климентово, а второ слово като компилация, извършена в българска книжовна среда. Анализиранияте две творби, според мен, са важни в тази монография не толкова с предложените атрибуции, а като свидетелства за процеса на работа на старобългарските книжовници, които е трябвало да съставят проповеди по най-различни поводи в рамките на богослужебния процес. В този смисъл компилациите успешно са удовлетворявали подобни нужди – процес добре илюстриран чрез идентифициране на заемките от гръцки автори, направено в изследването. Изводът за второто слово „*За сега трябва да се приеме, че става въпрос за старобългарска компилация, в чиято основа лежат византийски източници, умело съчетани в един гладък и смислово единен текст.*“ (с.66) всъщност ни връща към текстоцентричната гледна точка на анализ (по терминологията на Р. Марти). Но не бива да се забравя, че подобен извод е приложим и за други известните „авторски“ текстове.

Останалите осем слова са произведения, чието авторство се дискутира или за първи път или пък предлаганите атрибуции не са широко известни в науката. Това са

произведения, които по своето съдържание и формални характеристики са образци на нравствено-дидактичната линия в старобългарската омилетика. Те са анализирани задълбочено, представени са многобройни паралели с познати творби на Климент Охридски. Идентифицирани са редица гръцки извори, където това е било възможно. Сред текстовете има такива, които вече са били предмет на анализ и атрибуцията им като дело на св. Климент е направена от други автори, като напр. *Слово за божиеото творение, и за смъртанта кончина, и за покаянието*. За други слова самият автор вече има публикации, които са инкорпорирани в настоящия том с актуализация и допълване на материала (вж. напр. *Слово за прелюбодейците и двуженците* и *Слово за засухата и божиеото наказание*). При представянето им прави впечатление стремежът на изследвателя да ситуира всяка творба в широк литературен контекст и да извлече максимално количество информация относно нейния вероятен автор, редакционни намеси, създаване на нови версии, като това става предимно на ниво лексикален материал. Така всяко слово е съпроводено на практика от кратък лексикографски справочник, който би бил много полезен и за други проучвания, както и за проверка на различни по своята стилова характеристика и функционална насоченост текстове. Това, което би следвало да се прецизира, са коментарите към т. нар. топоси, които не са безусловни маркери за авторски решения. От прецизиране се нуждае и анализът на стандартизираната богословска, катехитична и нравствено - догматична лексика, която е едни общ културен пласт във всички образци на църковното красноречие. Убедена съм, че в бъдещите си научни занимания доц. Милтенев ще успее да доразвие своите хипотези и да обвърже резултатите от своите наблюдения и с други характеристики на творбите, засягащи стилистиката им, начина на интерпретиране на общите теми и пр.

По отношение на изводите в края на тома (с. 225-237) и то в частта, засягаща „характерните теми“ в Киментовото творчество, смятам, че става дума по-скоро за традиционните за нравственото богословие и катехитична проповед теми, поднесени понякога в специфични за стила на Климент Охридски мотиви и образи. Така напр. „разказът за „поробването от дявола“ (с. 226) от литературна и структурно-семантична гледна точка е мотив от голямата богословска и нравствено-дидактична тема за грехопадението и спасението, както се вижда и от примерите, приведени от автора. Останалите теми (за Второто пришествие, за Страшния съд и т.н.) са общи за цялата християнска нравствено-дидактична традиция. Внимателният прочит на приведените примери и коментари показва, че авторът всъщност ни представя специфичните мотиви, библейски алюзии или позовавания на различни канонични текстове, които са типични

за стилистиката на Климентовите творби, посветени на иначе общоприети и утвърдени (катехитични) теми на нравственото богословие. Вероятно, отчитайки този факт, Милтенов прави една съществена и методологически издържана уговорка – че все пак не е изключено в тези произведения да става дума за последователи Климент Охридски и за компилации на базата на негови авторски творби. Би следвало и да се доразвие тезата, че анализът трябва да включва и други характеристики на творбите, освен лексикографските, която е само загатната. В този смисъл бих подчертала, че не винаги атрибуциите са възможни и дори - желателни. В крайна сметка ние знаем имената на няколко от най-изтъкнатите старобългарски писатели, оцелели във вековната традиция на преписване и редактиране. Но вероятно имената, които не знаем, са много повече. И поради това ми се струва, че е много по-важно направеното от автора в областта на анализа на интертекстуалните връзки между творбите, на връзките и взаимодействията между преписите, защото това е съществен принос към голямата картина на книжовния процес в България в една епоха, когато се създава българският художествен език, когато се оформя литературната култура в обществото. Наблюденията изводите на Явор Милтенов в тази посока ни дават много интересна за размисъл информация. Това е и неговият безспорен и оригинален принос в изследването на книжовния процес в старобългарската епоха.

Монографията свидетелства за широката филологическа култура на своя автор. Дори не всички направени атрибуции да се потвърдят (а и тяхната проверка практически е невъзможна, освен ако не се открие бленувания от всеки филолог-медиевист „надписан“ авторски текст, по възможност с дата и място на създаването му) направеното от Явор Милтенов за изясняване на процесите на компилиране, заемане и ползване на гръцките извори, идентифицирани от него, е здрава основа за бъдещи изследвания. Предоставените на научната общност текстове, издадени в максимално удобната за използване форма, от своя страна дават друга перспективна насока за научни дирения и търсене на предизвикателства. Да се надяваме, че и Явор Милтенов ще има желание да продължи тази интересна тема.

Сред представените за конкурса публикации има една група от студии и статии, засягащи също темата за Златоструя от различни аспекти. В статията „Хилендарските свидетели на Златоструй и тяхното значение за реконструиране на протосбирката“ се анализират трите сръбски ръкописа, съдържащи фрагменти от старобългарската колекция и се представят свидетелства за глаголически първообрази на преводите.

„Три непроучени славянски Златоустови антологии в съпоставка със сборника Златоструй“ е постатийното описание на три обемисти сбирки със Златоустови слова, което документира влиянието, оказано от оригиналния Златоструй върху славянските литератури, върху книжовници и съставители, отдалечени на векове времето на създаване на архетипния корпус.

В статията „Общите пасажи между колекцията Златоструй и Княжеския Изборник се привличат няколко съвпадащи пасажа в тези два старобългарски сборника и се установява общият им източник, ползван независимо и избирателно от съставителите им. Статиите „A Note on the Adoption of the Byzantine Models in Medieval Bulgaria (9th-10th c.): The Case of the Chrysorrhoeas Collection“, „Щрихи от историята на българския Златен век: преводната литература в контекста на духовното присъединяване към византийската общност“, „Особености на рецепцията на византийското книжовно наследство в старобългарската преводна литература от IX-X в.“. представят различните етапи в изграждането на авторската хипотеза за начина на конструиране на антологията Златоструй. Направена е съпоставка с други старобългарски антологии, сборници със слова на патристични автори и флорилегии, което довежда до установяване на определени типологически сходства.

С тази част от научните си публикации доц. Милтенев успява да очертае пътищата на разпространение и механизмите за възприемане на Златоструя в други сборници, типологията на нови състави, базирани на архетипа от Симеоновия златен век. Представя ни един сложен процес на взаимодействие – адаптиране, приспособяване, компилиране – през който преминава всеки нов етап в книжовната традиция, свързана със Златоструй.

Лексиколожки и лексикографски проблеми са фокусът на друга група публикации на доц. Милтенев. В тях се разглеждат въпроси на историята езика, но и на историята на отделни ръкописи – Зографското евангелие, Стниславовия чети-миней. Авторът дори прави един интересен и провокиращ опит да представи цялостна методология за научния анализ на старобългарската писмена култура от т.нар. Златен век, като се опитва да изгради собствена концепция за преславските лексикални маркери, както във връзка с критериите за тяхната ексцерпция, така и по отношение на тяхната роля като средство за решаване на спорни проблеми от произхода на различни текстове.

Авторът ни предлага и редица прецизни анализи на отделни аспекти на изучаването на ръкописната традиция – напр „Три пласта на лексикално редактиране в Зографското евангелие“, „The Five Ws of the Old Church Slavonic Codex Zographensis: Recent Studies, Future Tasks“, които показват оригинален и продуктивен подход при анализа на отделен ръкопис със сложна текстова история.

Показателни за широтата на научните интереси на доц. Милтенов са и статиите, посветени на грешките на писачите, на проблемите на глаголицата и кирилицата, за редките думи в маргиналните писмени свидетелства, за книжовните връзки между Атон и Синай. Неговите изводи са добре аргументирани, подкрепени с умело подбран фактологически материал. Бих препоръчала на автора по-голяма изчерпателност в библиографските цитирани, защото проблемите, поставени от него в редица студии, имат своя предистория, били са обект на научен интерес и това би следвало да се вземе предвид при оформянето на публикациите. Но тъй като това е въпрос на индивидуален научен стил, в никакъв случай не намалява стойността на направеното на кандидата.

Представената справка за цитиранията на научните публикации на Явор Милтенов убедително свидетелства, че те се радват на научен интерес, познати са извън България. Цитирани се както монографиите, така и голяма част статиите и студиите. Те допълват профила му на утвърден филолог-медиевист със свое място и признати приноси в литературната медиевистика.

За активната му изследователска дейност допринася и участието му в редица национални и международни научни проекти.

В заключение искам да отбележа, кандидатът в конкурса доц. д-р Явор Милтенов има значителен принос в изучаването на книжовния процес през 9-10 в. Той се изразява както в обнародването на важни за историята на езика и литературата текстове, така и в опитите да се преосмислят утвърдени постановки, да се осъвремени методологията на научните изследвания за книжовния процес на епохата. Несъмнено заслуга за това имат филологическата широта, ерудиция и научна категоричност, с които се отстояват представените от автора хипотези, научни резултати и анализи. Пред нас е един утвърден филолог-медиевист от висока класа, със собствено подход към научните проблеми и стремеж към новаторство.

Като имам предвид всичко казано по-горе, предлагам на уважаемото научно жури без колебание да гласува „за“ това доц. Явор Милтенов да заеме академичната длъжност „професор“ .

Проф. дфн Вася Велинова